

ZDENKA RUSÍNOVÁ

DEMINUTIVNÍ MODIFIKACE Z HLEDISKA PRAGMALINGVISTICKÉHO

Intenzifikace

Ve stati věnované tzv. čisté deminuci neboli významu pouhého zmenšení (ve sborníku Pocta Dušanu Šlosarovi, Boskovice, 1995) jsme konstatovali a dokládali na materiálu, že tento typ slovtvorné významové modifikace je ovlivňován třemi základními faktory, a to:

- a) sémantikou základového slova
- b) bližším, většinou kolokačním kontextem vyjádřeným obvyklými atributy nebo predikáty vztahujícími se k deminuovanému substantivu; do tohoto bližšího kontextu zahrnujeme také kontext méně obvyklý i aktuálně užitý (svou roli, jak jsme konstatovali, tu také hraje slovtvorná povaha těchto kontextových slov, případně jiný gramaticko-lexikální faktor)
- c) povahou (druhem) řečového aktu; jde v podstatě o širší kontext, v jehož souvislostech se nalézá i komunikační situace.

Významu čistého zmenšení stojí podle našeho soudu velmi blízko, ne-li nejbliže takový význam deminutiv, kdy se zmenšení (čistá deminuce) stává východiskem pro další významovou modifikaci, a to pro významovou intenzifikaci. Jde o využití systémového významu čisté deminuce (kvantitativní) k vyjádření významu daného jednak bezprostředním kontextem a jednak vůli mluvčího, jeho postojem, případně citovým zaujetím vůči sdělovanému obsahu. Intenzifikací tu není míněn růst kvantity, ale zesílení významu spojení obsahujícího deminutivum v protikladu ke spojení s nedeminuovaným substantivem.

Chceme si všimnout několika typů takových spojení s deminutivem a zhodnotit jeho roli v konkurenci s dalšími výrazovými prostředky. Půjde nám jednak o intenzifikaci anihilace, popření substance (substancí) označené deminutivem (např. typu *neřekl ani slůvko* apod.), jednak o intenzifikaci ve smyslu opačném, tedy o úplný výčet substancí označených deminutivem (např. *snědli všechno do posledního drobečku*). Zdůraznění nuly nebo úplnosti se děje různými prostředky, zdůrazňovací částicí, adjektivem apod.: *ani, poslední* atd. Užití deminutiva

pak lze považovat za vyjádření pragmatického postoje mluvčího, jímž je intenzifikace kvantity jakožto výraz subjektivního stanoviska. To bývá doprovázeno emocí, která nachází ještě další výrazové prostředky.

Jedním z typů intenzifikace je spojení *ani* + deminutivum. Tohoto spojení se užívá v záporných větách a vyjadřuje s důrazem, že se obsah záporného predikátu týká obsahu deminutiva v celém rozsahu (deminutivum je obvykle subjektem nebo objektovým či okolnostním doplněním predikátu): *Nikde ani pavučinka* (hovor). *V celém klubu ani hlásku* (Hopkins, Sugerman). *Kolem dokola nebylo v tak časně hodině vidět ani človička, kterého bych se mohl zeptat* (Eichendorff). *Já jsem tomu ani chvíličku nevěřila* (Sartre).

Že jde o typ velmi živý a frekventovaný a potřeba deminutiv v tomto významu je značná, o tom svědčí například ten fakt, že se používá i nepravých zdrobňelin, tedy deminutivní formy od neexistujících nezdrobňelých forem: *nebylo tam ani živáčka*.

Ve významu intenzifikačním se deminuuji i některá abstrakta: *ani chvíličku, ani hlásku, ani slůvka* apod. V uvedeném spojení *ani* + dem. bývá u počitatelných substantiv význam dále zesilován výrazy jako *jeden, jeden jediný* (hov.), *jedinký*: „*Ani jeden veršík?*“ *podívoval se Paco, „že by procházela tvůrčí krizí?“* (Viewegh).

Podobný intenzifikovaný význam popření existence substance nabízí spojení *bez* + dem.: *A odešla tak, bez slovíčka poděkování, bez pozdravu* (hovor). I v těchto spojeních lze užít atributu *jediný, jedinký* (*bez jediného slůvka*) apod.

Další typ intenzifikační spadáme v takových spojeních, kde jde o zdůraznění platnosti predikátu pro celé množství substancí vyjádřených deminutivem, tedy o intenzifikaci úplnosti.

Jde především o konstrukce se zájmeným kvantifikátorem *každý, každičký* + dem.: *Běžte... a v každé vesničce zvěstujte radostnou novinu* (Sartre). *Ale Hruškoťres jim znovu důkladně zatřepal, že se mu každičká kostička a každičké slovíčko zase vrátily zpět na své místo* (Čopić). O intenzifikaci významu svědčí srovnání s verzí bez použití deminutiva: *...v každé vesnici, každá kost, každé slovo*.

Podobnou roli plní spojení deminutiva s předložkou *do*, tedy typ *do* + dem. *Byli už promrzlí a mokří do nitečky. Do zrníčka to vyzobal, mami* (hovor). Často bývá spojení doplněno atributem *poslední*: *Nakonec položil na pult krabičku s barvami, byl by jim však bez odmluvy snesl třeba všechno šmahem do poslední jehličky* (Prokofjevová).

Mírně odlišný význam „doplnění celku“ lze spatřovat ve spojení: *A skápla poslední kapička do jeho kocouří zlosti* (Čtvrtek). (Také v těchto případech lze srovnat v významem při použití nezdrobňelých substantiv: *do poslední jehly, poslední kapka*.)

Jiný význam kvantity, a to intenzifikované omezení na minimum vyjadřuje spojení typu *aspoň, alespoň* + dem.: „*Mami, aspoň kapičku*“, *žadonil klouček jako za dva nic* (Prokofjevová). *Ale tak snad mohla hodit aspoň větíčku* (Páral).

Nalezl jsem cestu, jak je (království boží — Z.R.) uskutečnit hned, alespoň na kousičku země, tady (Sartre). Také v těchto případech se nabízí srovnání s nedeminutivními podobami: *aspoň kapku, aspoň větu, alespoň na části (kusu, kousku) země.*

Ve všech uvedených spojeních jsme zvyklí považovat za nositele významů především zdůrazňovací částice nebo příslušná adverbia, adjektiva apod. O tom, že intenzifikaci kvanta, ať už nulového, nebo úplného, malého nebo minimálního vyjadřuje stejně tak deminutivum, svědčí ta skutečnost, že může stát na místě celého spojení. Například ve významu nuly, místo spojení *ani + dem.:* *Nikde travičky, nikde lupínku. Ubohá země, mrtvé město* (Prokofjevová). *Jíst se má tak, aby člověk neměl myšlenku jinde než u toho jídla, zrovna jako teď...* (Solženicyn). *Zbláznil se a leží. Nepracuje, nestuduje, nekouří, nepije, z postele nevstává, holky nemiluje, z okýnka nevykoukne. Akorát Olgu Erdeliovou by chtěl a basta* (Jerofejev).

Podobně je možno vyjádřit minimální množství bez *aspoň*, intenzifikace je pak rovněž plně v intencích deminutiva. *„Radujte se ze života, vy ubožáčky, ve vás ještě přece hoří jiskřička víry v člověka“ říká tiše* (Ebner-Eschenbach). *„A co hledáš, bratříčku?“ — „Je-li ještě někde kousínek tmy, sestřičko.“* (Deml).

O roli sému kvantitativní deminuce ve významu totálního počtu, úplnosti svědčí sémantická paralela se spojeními vyjadřujícími malý rozměr předmětu jinak než slovtvorně (deminutivně), a to lexikálně: *hovorové sesbírat do (poslední) mrtě, neutrální poznat do (posledního) detailu.* Metaforicky fungují za deminutiva v podobných případech názvy malých předmětů, např. *fous, blecha* atp.: *A z toho všeho už neuvidíš ani fous* (hovor). *Opravila mu v písemce každou blechu a stejně mu to nebylo nic platný* (hovor) atp.

V situacích, kdy je třeba intenzifikovat spojení s abstraktními nepočítatelnými substancemi, u nichž je deminuce řídkým jevem, užívá se „rozložené“ formy deminutivní, tj. deminuovaného substantiva označujícího malé množství + nedeminutivní podoby abstrakta: *bez kapky (kapičky) soucitu, bez trošky (trošičky) štěstí, aspoň drobeček naděje, ani kousek (kousíček) svědomí* apod.

Za jiný typ „rozložené“ deminuce, užívané v týchž spojeních, lze považovat spojení explicitivního adjektivního pojmenování malého rozměru a nedeminuovaného substantiva: *bez nejmenšího zakolísání, do nejjemnější podrobnosti* apod.

Intenzifikaci vyjádřenou pouhým deminutivem lze dobře pozorovat tam, kde vedle sebe fungují zdrobnělé i nezdrobnělé výrazy: *odešel beze slova, odešel beze slůvka, bez slovíčka; zůstal bez koruny, bez korunky v kapse* apod.

Roli deminutivního sému při intenzifikaci stvrzuje i ten jev, že se některá spojení s deminutivem frazeologizovala nebo ustálila a nedeminutivní podoba v nich možná není, např.: *obloha byla bez mráčku* (* bez mraku), *nikde ani človíčka* (* ani člověka), *nikde ani hlásku* (* ani hlasu).

Intenzifikaci malého kvanta vyjádřenou různými stupni deminutiva známe z řečových aktů naléhavé žádosti, prosby: *Dej mi čokoládu, prosím, kousek,*

(*aspoň*) *kousíček* (hovor). *Já už budu, prosím vás, počkejte moment, momentíček* (hovor) apod.

Deminutivum kvantitativní může být nástrojem nejen při vyjadřování zdůrazněného minimálního nebo maximálního počtu (rozměru) substancí, ale může významově zasahovat i do jiných slov, například může vyjádřit intenzitu děje: *rozrhat na kousíčky*.

Poznámka. U jiných slovních druhů, např. adjektiv a adverbii, bývá intenzifikační význam spojován s deminutivním sufiksem také. Situace je tu však odlišná v tom, že u nesubstantivních deminutiv nejde o kvantitativní význam deminutivní, tedy o rozměr. Ten není inherentním rysem vlastností ani okolností. U adjektiv je intenzifikována (stupňována) míra vlastnosti, pokud připouští subjektivní hodnocení: *Dorka už měla mošnu plničkou* (pohádka) „úplně plnou, velmi plnou“. *Ta už přece musí být staříčká* (hovor). *Všechno je to čistoučký, novoučký, podívej!* — *No, už aby se to aspoň trochu zmazalo, co?* (hovor). *Kraťounké šortky jen stěží obepínaly zadeček* (tisk). Podobně je tomu u adverbii: *A to děláš vždycy, jó?* — *No jo, vždycinky* (hovor). *No a pěknounce se na mně koukla* (hovor). *Jo, vypadá neviňouče, ale je to pěkněj neřád* (hovor). Intenzifikuje se i lexikální význam zájmenných kvantifikátorů: *Každíčkou vteřinu se to mohlo s náma utrhnout* (hovor). *A vzal si všechno, všecinko, nezbylo tam nic, aspoň co by stálo za řeč* (hovor).

Užití substantivního kvantitativního deminutiva v popsaných spojeních považujeme za druh modifikace významu, již chápeme jako intenzifikaci. Kvantitativního deminutiva je užito k vystupňování významů nulového, minimálního i maximálního množství substance, která se účastní obsahu predikátu. Význam intenzifikace je výsledkem pragmatické modifikace propozičního významu subjektivním, případně emocionálním postojem mluvčího k obsahu té části výpovědi, v níž jde o kvantitu jmenované substance. Deminutivum je jedním z řady prostředků intenzifikace, avšak může být i prostředkem jediným. Zvláště v mluveném jazyce bývá intenzifikace doprovázena emocí. Důkazem toho je mimo jiné ta skutečnost, že se ve stejných významech objevují expresivní výrazy: *promoknout durchumdurch* (*do nitky*), *sežrat do mrtě* (*do posledního drobčku*), *být švorc* (*bez koruny, bez korunky*), případně expresivně motivované metafory (srov. užití již zmíněných výrazů *fous, blecha*) atd.

LITERATURA

- BARTMIŃSKI J.: Kryteria ilościowe w badaniu stereotypów językowych. Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego 41, 1988, str. 91–104.
- BEČKA J.V.: Subjektivnost a polarita výrazu. Naše řeč 58, 1975, str. 1–12.
- DOLNÍK J.: Pragmatizácia pojmu lexikálneho významu. Slovenská reč 56, 1991, str. 193–198.
- DOWNING P.: The Relation between Word Formation and Meaning. Quaderni di Semantica, vol. 5, n. 1, 1984, str. 69–77.
- MATHESIUS V.: zesílení a zdůraznění jako jevy jazykové. In: Čeština a obecný jazykozpyt. Frankfurt 1979, 69–89.

RHODES R.: Paradigms Large and Small. Berkeley Linguistics Society Proceedings of the Thirteenth Annual Meeting. Febr. 14–16, 1987. Berkeley Linguistics Society, 223 s.

RUSÍNOVÁ Z.: Deminutivní modifikace z hlediska pragmalingvistického. In: Pocta Dušanu Šlosarovi. Boskovice 1995, 187–193.

DIMINUTIVE MODIFICATION FROM THE PRAGMALINGUISTIC POINT OF VIEW. INTENSIFICATION

The article deals with pragmatic meanings of diminutive words, thus following a paper devoted to so called „pure diminution“ , published in collection of papers In Honour of Dušan Šlosar (Boskovice, 1995). In the presented article, a pragmatic function of quantitative diminution, an intensification, is analysed. This type of semantic modification appears in collocations *ani* + diminutive in negative sentences. The diminutive word intensifies the meaning of the collocation in the sense „ at all, no, nobody, nothing“ („vůbec, žádný, nikdo, nic“).

The diminutive word performs similar function in collocations containing preposition *bez*. The speaker thus intensifies synonymous collocations *bez* + non-diminutive word: *bez slova útěchy* — *bez slůvka (slovička) útěchy*. These collocations intensify the annihilation or take out the substance indicated by the diminutive word.

Collocation *každý* + diminutive word and *do* + diminutive word represent another type of intensification. In these cases, it is the matter of intensified completeness and of incorporating every substance indicated by the diminutive word.

Collocation *aspoň* + diminutive word represents an intensification of minimizing.

In similar collocations, we consider the diminutive meaning to be the important means for expressing the quantification (not only the intensifying particles, adjectives, adverbs etc.). The reason for this is 1) that the same meaning can very often be created by using the diminutive word only, 2) that the synonymous collocations without a diminutive word often include an explicit lexical unit indicating small quantity (*do detailu, ani fous*) and 3) that abstracts, which usually do not create diminutive forms, are for this purpose quantified by connecting the name of a small part + the abstract, or an explicit adjective: *ani kousíček štěstí, drobeček naděje, ani nejmenší radost* etc.

Some other parts of speech — adjectives, pronouns and adverbs — create diminutive forms (but not exactly a meaning) for the purpose of intensification as well.

